

La ciutat tardoantiga de Gerunda, bressol del cristianisme gironí

Josep M. Nolla i Braçau

Intentar reconstruir amb un mínim de coherència la història de la ciutat de Girona en el segle III i primera dècada del segle IV és, ara mateix, una aventura impossible. Ens manquen dades textuais, epigràfiques i arqueològiques. I tanmateix, com veurem tot seguit, és, puntualment, una de les etapes menys foques de la seva història antiga, uns moments on podem situar uns quants fets significatius d'un valor considerable que van marcar, amb més o menys intensitat, els fets posteriors.

La nostra pretensió és reconstruir a grans trets –no ho podem fer de cap altra manera– l'aspecte físic de la ciutat i, a través de tota mena d'evidències, algun detall d'un cert significat, copsat aquí i allí o deduït amb esforços de la presència d'un cert tipus de material que antigues i noves excavacions han anat aportant. És infinitament molt més el que no sabem que allò que coneixem. Només noves campanyes d'excavació han de permetre anar omplint els forats d'un trencaclosques que, no ho oblidem, només dibuixa una part minúscula de la història global. És malauradament cert que mai coneixerem amb el detall que ens agradaria els vuit-cents primers anys de la història de Girona.

La ciutat dels segles III i IV

La ciutat que havia nascut com a fortalesa, amb voluntat de dominar el vell i extraordinàriament important camí d'Hèracles, després Via Augusta, havia deixat pas, com a conseqüència de la llarga etapa de pau que va obrir el principat d'August, a una situació diferent on les activitats agrícoles i ramaderes i l'intercanvi

Mil·liari romà procedent de Palau Sacosta, Girona.

comercial havien passat a ser determinants. Gaudia, d'ençà del 15 aC, versemblantment, de l'estatut de municipi de dret llatí, i formava part, per tant, de la xarxa de ciutats (*ciuitates*) que conformaven la *Prouincia Hispania Citerior*, amb capital a Tàrraco. Era el camí directe cap a la integració de les classes dirigents i, al seu darrere, de tots els ciutadans lliures.

La tria del lloc de la ciutat denota un coneixement detalladíssim del territori, molt de seny i voluntat de futur. En efecte, Gerunda posseïa un emplaçament privilegiat, damunt mateix d'una cruïlla de camins importantíssima, amb excel·lent terra de conreu a l'abast, aigua, pedreres i boscos pròxims en els contraforts muntanyosos de l'entorn, i una proximitat més que raonable –poc més de 30 km– amb el mar, la via que realment la posava en contacte amb el món exterior, ràpidament i sense dificultats ni sobrecostos. Aquestes circumstàncies, conjuntament amb moltes altres que se'ns escapen potser per sempre, haurien fet possible la consolidació i estabilitat de la ciutat que a poc a poc degué anar-se convertint en la de més pes específic del territori nord-oriental del *conuentus tarraconensis*.

L'urbs estava dotada, des del moment de la seva fundació, d'un recinte fortificat de notable solidesa que reforçava les seves defenses naturals. Fa l'efecte, a partir de notícies escasses i que caldrà completar, que durant el segle III aquest recinte es trobava força descurat i poc operatiu, cosa que obligà –en parlarem més endavant– a renovar-lo i millorar-lo.

Era un ciutat petita, de poc més de 4 hectàrees i mitja, que no va crear barris perifèrics, suburbans, més enllà de les muralles. Aquest fet és important, però difícil de valorar. No vulguem deduir, sense matisos, que aquesta manca de creixement ha de significar poca importància o estancament. El dinamisme urbà se'ns fa palès a través d'altres paràmetres. Recordem que el territori de la ciutat era considerablement gran i ric. N'és testimoni indirecte la figura de C. Mari Ver, *gerundensis*, que va realitzar una carrera política completa a la seva ciutat («omnibus honoribus in re publica sua functo») i que, tal com recorda un pedestal procedent del fòrum provincial de Tàrraco, va ser elegit *flamen* de la *Prouincia Hispania Citerior*, el sacerdoci més prestigiós que es podia assolir i que només era a l'abast de gent molt ben situada políticament i amb més que notables recursos econòmics.

La ciutat era perfectament regular des del seu origen. Presentava un urbanisme ortogonal que s'ordenava a partir del sector *intra muros* de la via, l'actual carrer de la Força i plaça de la Catedral, amb carrers paral·lels a distàncies predeterminades i altres de perpendiculars, també disposats regularment. L'estructura primigènica es conserva prou bé en la trama urbana actual, com no podia ser d'altra manera.

Aquesta regularitat es va haver de sobreposar a un solar poc adequat, marcat per un fort pendent est-oest i per un orografia

Restituïció ideal de la ciutat de Gerunda al segle III, vista des del nord.

complexa, amb penyals, fondalades i desnivells que cercaven el domini del camí i la seguretat pel damunt d'altres consideracions. Facilitaven mínimament l'establiment d'*insulae*, carrers, places i altres equipaments urbans dues grans plataformes esglaonades de llevant a ponent: la de la Seu, palau episcopal i plaça dels Lledoners, i la del carrer de la Força i plaça de la Catedral. Tanmateix, la comunicació directa entre l'una i l'altra, juxtaposades, només era possible, de manera directa, a peu; el portal Rufí, la portella o porta de llevant i la porta del fòrum –en parlarem immediatament– asseguraven l'accés, venint des de fora, al sector més enlairat de la ciutat, de manera còmoda i sense dificultats.

Les dades arqueològiques ens confirmen una xarxa viària amb carrers de 10 peus d'amplada (uns 3 m) i l'existència de clavegueres i desguassos –algun dels quals, ben notable, s'ha conservat a l'interior de la torre medieval de Ballesteries (can Boschmonar)– que conduïen directament les aigües pluvials a l'Onyar. Les mides estandarditzades de les illes de cases –d'uns 70 peus o 21 m de llarg (eix est/oest) per uns 36 peus i 2/3 o 11 m d'amplada (eix nord/sud)– repetien un model que hem pogut confirmar en diferents punts del nucli urbà. La ciutat estava dotada d'un fòrum monumental, difícil d'imaginar, i que va representar per als antics arquitectes i enginyers un repte d'alt nivell, ja que van haver d'adaptar als interessos arquitectònics un espai d'una enorme complicació, però amb grans possibilitats per la teatralitat barroca del lloc i pel domini simbòlic de l'espai, una i altre de gust plenament romà. Les condicions de l'àrea urbana van exigir que el fòrum se situés en l'únic lloc possible, ocupant part de la plataforma alta

JOSEP M. NOLLA

Vista general de les excavacions arqueològiques portades a terme l'any 1986 als peus del campanar de Sant Feliu de Girona.

(lloc de la Seu) i part de la inferior (plaça de la Catedral i edificis occidentals). El sector dominant era ocupat per un temple dedicat al culte imperial, embolcallat versemblantment per un pòrtic; la part inferior, amb la basílica, la cúria i porticats sobre criptopòrtics que definien l'espai i solucionaven els forts desnivells, era el centre de la vida política i econòmica de la ciutat, el lloc on bategava la vida. Era, per força, una plaça oberta a la circulació, pel mig de la qual passava la via. Quedava fortament desplaçada cap a tramuntana per qüestions topogràfiques que no van permetre triar. Aquesta dualitat de la plaça foral, àrea civico-política i espai sacre, quedava perfectament reflectida en l'existència de dos espais diferenciats, amb domini físic i simbòlic del món sagrat sobre el dels humans, però la «unitat» del lloc se'ns fa palesa per la presència d'una escalinata monumental que connectava els dos sectors i que es conserva encara per sota de les imponents escales de la Seu de final del segle XVII. Pòrtics, esplanades, la basílica, eren ocupats amb basaments inscrits i estàtues dels emperadors i de la seva família, de magistrats i personatges il·lustres, plaques de pedra o de bronze clavades als murs, record permanent i petita història de la ciutat; per exemple, una dedicatòria a Sabina Tranquil·lina, muller de l'emperador Gordià III (241-244), o un pedestal obrat a Girona dedicat a Philip l'Àrab (244-246) i manat fer per la ciutat («Res Publica Ger[undensium]»).

Gerunda havia tingut sòlides i fermes muralles des del seu origen. No havia estat necessari mantenir-les efectives durant la *pax romana*, però continuaven definint l'espai urbà i complint funcions simbòliques, d'ordenació i de control, de gran importància. És possible que la seva operativitat i magnificència haguessin decaïgut amb el pas dels anys, tal com semblen assenyalar alguns indicis. El lli-

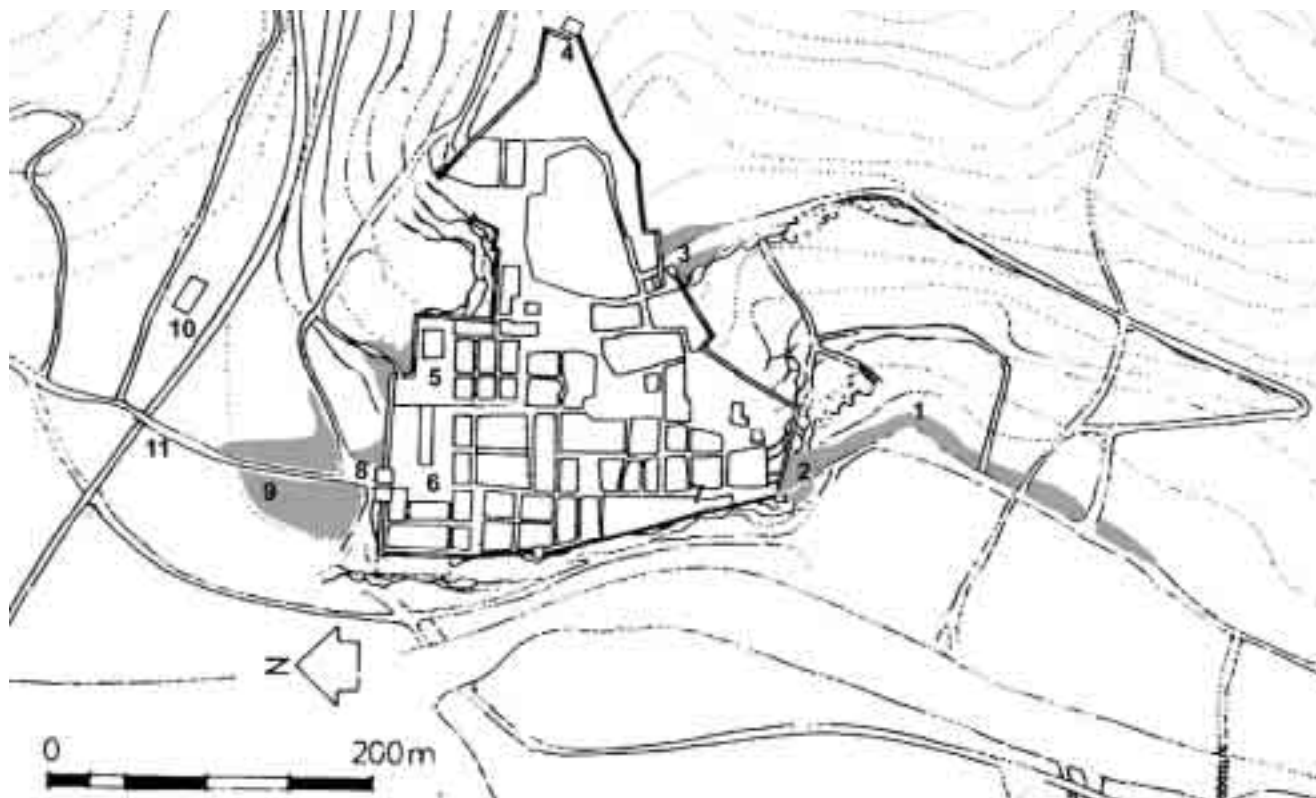
gam entre la ciutat i el món exterior es realitzava a través d'unes quantes portes i/o portelles que coneixem prou bé. Les dues principals, nord i sud, ocupaven els extrems del tram urbà de la via. A tramuntana hi havia Sobreportes, conservada perfectament i integrada a l'actual estructura urbana. No sabem com se l'anomenava en època antiga; a l'alta edat mitjana ja era *super portas*. A migdia, visible en la trama urbana, es trobava la porta sud, que potser ja s'anomenava, com a l'època carolíngia, *porta Onnaris*, la porta de l'Onyar. Al sector nord-oriental de l'àrea foral s'obria una portella o porta, no ho sabem, que comunicava aquesta zona amb un camí que resseguia els murs de la ciutat i que portava, just a l'angle de llevant del perímetre murat –on hi havia hagut l'única torre, potentíssima, de les defenses fundacionals, i que devia trobar-se molt arruïnada–, a una altra porta o portella. Cada un d'aquests accessos conduïa amb comoditat a una de les dues plataformes urbanes. Des de migdia, per accedir a la part alta de Girona, s'entrava pel portal Rufí –no sabem com se'l coneixia, en aquesta etapa–, a la plaça de Sant Domènec. Un vial que sortia de la Via Augusta a la zona del carrer de Ciutadans pujava fent giragonses fins a la plataforma alta de la ciutat. Hi havia més distància però era d'accés suau.

Més enllà dels límits de l'antiga muralla que definia el *pomerium* de Gerunda –l'espai sacralitzat on, entre altres coses, no era possible enterrar els difunts– no hi havia petits barris suburbans, a diferència d'altres llocs. A redós dels diversos camins i seguint una jerarquia definida per la importància de la via, es disposaven, a un

Mosaïc del circ de Girona (segle IV), procedent de la vil·la romana de can Pau Birol de Bell-lloc del Pla. Detall.

J.M. OLIVERAS/MUSEU D'HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE GIRONA

Planta de Gerunda al segle IV (en gris, les àrees ocupades per les necròpolis suburbanes, a la vora dels camins). 1) Necròpoli meridional, 2) Porta de l'Onyar, 3) Portal Rufi, 4) Torre Gironella i porta de llevant, 5) Temple, 6) Fòrum, 7) Cardo Maximus, 8) Porta Septentrional (Sobreportes), 9) Necròpolis septentrionals, 10) Edifici suburbà de Sant Nicolau, 11) Via Augusta.

i altre costat, les tombes, la ciutat dels morts. No en sabem tant com voldríem, però les troballes esparses i limitades indiquen l'existència d'alguns edificis monumentals, decorats per tallers locals, molt a prop de les portes sud i nord, que alternaven amb enterraments menys sofisticats i molts altres de ben senzills. Aquests darrers anys s'ha pogut confirmar que una altra via funerària resseguia el tram nord de la muralla, de Sobreportes fins a la porta/portella del fòrum, i possiblement continuava cap a l'est. Hem de suposar, sense dades arqueològiques clares, que hi havia un altre cementiri a prop de l'actual portal Rufí.

L'entorn de la ciutat era definit per l'existència de vil·les suburbanes, cases de camp però d'un tarannà ben diferent, ja que a tan poca distància de l'urbs no era obstacle anar i venir fàcilment d'un lloc a l'altre. Can Pau Birol o Bell-lloc, a migdia, al subsòl de Sant Nicolau i al Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) en són magnífics exemples.

Estem informats, també, de l'obra de manteniment de les grans infraestructures. Un fragment de mil·liari trobat a Sarrià, al costat mateix de l'ancoratge del pont de l'Aigua i ben datat del 238, ens recorda les obres de conservació de la via i del pont en època de Maximí. Cal, tanmateix, ser prudents a l'hora d'avaluar

aquells treballs; sovint no s'anava gaire més enllà de col·locar un nou mil·liari en honor i glòria del nou amo. El material ceràmic i numismàtic trobat en excavacions permet constatar el paper de centre mercantil i dinàmic d'una ciutat estratègicament situada. Les fonts escrites, tardanes certament, fan referència a l'atzagaïda que van patir la Gàl·lia i Hispània el 260 per part dels bàrbars que haurien conquerit Tàrraco. Aquesta qüestió va ser durant molts anys un tema clau de la historiografia antiga, que sovint presentava aquests fets, basant-se en suposades evidències arqueològiques de gran claredat, com un sotrac apocalíptic que va marcar les generacions següents. Actualment aquesta hipòtesi és discutida, i no sembla que els efectes d'aquella *aceifa* fossin, ni de bon tros, tan calamitosos. Ara com ara, a Girona, ciutat i territori, no tenim cap dada ferma que confirmi no ja el pas dels bàrbars –un fet que pot arribar a ser intangible al registre arqueològic–, sinó la corrua de destruccions i desgavells.

Els temps, però, anaven canviant, i el model de defensa de l'imperi, basat en una frontera infranquejable i amb un immens territori interior desguarnit i feble, havia quedat obsolet. Calia un projecte més adequat al món nou que naixia, en el qual el paper de les ciutats especialment ben situades en cruïlles de camins,

L'antiga necròpolis cristiana estava situada en una àrea propera a la porta nord de la ciutat romana, als peus de la via Augusta, a tocar l'actual Carrer del Llop.

caps de pont, guals, ports, i novament fortificades era essencial. No totes van entrar en aquest joc; algunes perquè no els calia i d'altres perquè no podien. Gerunda, recordem-ho, refermà i modernitzà les seves muralles d'acord amb allò que disposaven les normes més actualitzades de la poliorcètica. Era la ciutat qui pagava l'obra. En aquest cas, es va fer servir a bastament material d'aprofitament procedent de vells edificis, especialment funeraris, per construir els nous murs. Allò que se'n conserva, menys del que voldríem i menys del que hem suposat durant molts anys, denota l'acoblament i incorporació de la muralla fundacional, on era factible, i una cura especial en la defensa de les portes de la ciutat amb l'afegit de poderoses torres quadrangulars.

És una obra ben datada arqueològicament de cap al 300. Recordem que va ser operativa i eficaç durant 500 anys, i que hagué de ser refeta i molt millorada pels carolingis entre el 793 i el 800.

La denominació de *portal Ruffi*, que els documents medievals conserven des del primer esment d'aquell sector, ha de procedir d'una làpida que el coronava on aquest nom devia ser ben palès. Podria ser d'aquesta època o recordatori d'un fet una mica més tardà. És, però, un nom molt lligat a la història antiga de la ciutat que ens fuig d'entre les mans.

Aquestes muralles van significar un punt i a part en la història de Gerunda, que de cop retornava a l'origen, al paper per a la

qual fou fundada durant la tercera dècada del segle I aC. Ara esdevenia el punt central de defensa de la Via Augusta, conjuntament amb una sèrie de fortificacions molt sòlides i molt ben localitzades, entre les quals coneixem les Cluses (la Clusa Alta i el Castell dels Moros, uns pocs quilòmetres al nord del Portús i Panissars), la torre de guaita Panissars i el *castellum* de Sant Julià de Ramis, que dominava el congost i defensava el flanc septentrional de la ciutat.

Llavors Girona ja era la ciutat més important del nord-est de la província. En aquesta època, si no abans, es devia haver cruspit *Aquae Calidae*, i havia així ampliat enormement el seu territori, fet que confirma les dinàmiques oposades d'ambdues poblacions.

Per aquells mateixos anys, molt al principi ja del segle IV, la vil·la suburbana de Bell-lloc va ser embellida pel seu propietari, potser un tal Caecilianus, amb uns esplèndids paviments de mosaic –entre els quals el del Circ Màxim, conservat al Museu d'Història de la Ciutat– que denoten el poder del seu propietari, la seva cultura plenament pagana i la seva extraordinària riquesa, i que de retruc ens parlen del prestigi d'una ciutat petita però ben situada i equilibrada.

La primera comunitat cristiana

També en la mateixa època, un cop acabada la muralla –tots els indicis apunten que va ser una obra ràpida i molt ben feta–, haurien tingut lloc els efectes del decret de persecució signat pels emperadors i publicat a Nicomèdia el febrer de 303. L'any següent, Feliu, un personatge que ens defuig, sobre el qual voldríem saber moltes més coses, hauria mort per no renunciar a les seves creences i hauria estat sebollit al cementiri septentrional de la ciutat, a poca distància de Sobreportes, a l'oest de la via. És la primera referència ferma d'un cristià i del cristianisme en aquesta terra.

Aquest fet no ens ha d'estranyar. Les ciutats, i sobretot les ciutats portuàries i aquelles situades sobre les vies principals, van esdevenir el camí de penetració i arrelament de la nova religió. És més que probable que en la història del cristianisme gironí hi hagi hagut noms abans de Feliu, però se'n ha esvaït la memòria.

La presència a l'església dedicada al màrtir d'un conjunt més que notable de sarcòfags figurats d'origen romà –avui encastats als murs del presbiteri–, de gran bellesa i d'un cost elevat, posa de manifest una recuperació immediata de la figura del màrtir, la voluntat de recordar-lo, de venerar-lo i de ser sebollits al seu redós per part d'alguns membres de l'aristocràcia urbana, els curials, a l'empara dels nous temps marcats pels decrets de tolerància que havien de concloure, abans de l'acabament del segle IV, amb la conversió del cristianisme catòlic en religió d'Estat.

Josep M. Nolla i Brufau és historiador, arqueòleg i professor a la Universitat de Girona.